ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ WALTER VAN GERVEN της 11ης Ιουλίου 1991 *

Κύριε Πρόεδρε,
κύριοι δικαστές,

1. Η υπό κρίση υπόθεση έχει ως αντικείμενο αίτηση του College van Beroep Studiefinanciering των Κάτω Χωρών, με την οποία ζητείται, κατ' εφαρμογή του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως ως προς την ερμηνεία των διατάξεων των άρθρων 7 και 48 της Συνθήκης ΕΟΚ, καθώς και του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33). Τα προδικαστικά ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της V. J. M. Raulin, προσφεύγουσας, και του Minister van Onderwijs en Wetenschappen, καθού, σχετικά με το δικαίωμα υπαγωγής των σπουδαστών άλλων κρατών μελών στο ολλανδικό σύστημα χρηματοδοτήσεως των σπουδών.

Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία

2. Η V. J. M. Raulin, Γαλλίδα υπήκοος, εγκαταστάθηκε στις Κάτω Χώρες στα τέλη του 1985 χωρίς να εγγραφεί στην υπηρεσία αλλοδαπών και χωρίς να λάβει άδεια διαμονής. Την 1η Αυγούστου 1986, η Raulin άρχισε να παρακολουθεί μαθήματα πλαστικών τεχνών με καθεστώς πλήρους φοιτήσεως στη Gerrit Rietveld Academie του Άμστερνταμ. Κατά το χρονικό διάστημα από την άφιξή της στις Κάτω Χώρες έως την έναρξη των σπουδών της, και ειδικότερα από τις 5 έως και τις 21 Μαρτίου 1986, η Raulin εργάστηκε ως σερβιτόρα στο πλαίσιο της καλουμένης « συμβάσεως " on call " » επί δώδεκα ημέρες και επί πέντε ώρες ημερησίως. Μόνο στις 11 Δεκεμβρίου 1987 υπέβαλε επισήμως αίτηση χορηγήσεως αδείας διαμονής, η οποία της χορηγήθηκε στις 9 Μαρτίου 1988, λόγω του ότι κατοικούσε με τον Ολλανδό σύζυγό της, με τον οποίο είχε συνάψει γάμο στις 16 Οκτωβρίου 1987.

3. Στις 5 Δεκεμβρίου 1986, η Raulin υπέβαλε, δυνάμει του Wet op de Studiefinanciering (ολλανδικού νόμου περί χρηματοδοτήσεως των σπουδών) της 24ης Απριλίου 1986 (στο εξής: WSF) [1], αίτηση στον Minister van Onderwijs en Wetenschappen για τη χρηματοδότηση των σπουδών της στην Gerrit Rietveld Academie [2]. Στις 11 Μαΐου 1987, η αίτηση αυτή απορρίφθηκε για την περίοδο από τον Οκτώβριο του 1986 έως τον Δεκέμβριο του 1987, με την αιτιολογία ότι η Raulin δεν ήταν Ολλανδή υπήκοος και δεν ανήκε στην κατηγορία των ατόμων που εξομοιώνονται προς Ολλανδούς υπηκόους κατά το άρθρο 7 του WSF. Στις 3 Ιουλίου 1987, η Raulin υπέβαλε κατά της αρνητικής αυτής αποφάσεως τυπική ένσταση στον ίδιο υπουργό, ο οποίος την απέρριψε στις 25 Σεπτεμβρίου 1987 προβάλλοντας και πάλι ότι η Raulin δεν μπορούσε να περιληφθεί στην κατηγορία των

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

1 — *Nederlands Staatsblad*, 1986, 252. Ο νόμος αυτός τέθηκε σε ισχύ την 1η Οκτωβρίου 1986. Για σύντομη παρουσίαση του νόμου, βλ. έκθεση ακροατηρίου, σ. I-1030.

2 — Ο WSF διακρίνει μεταξύ της βασικής υποτροφίας, η οποία χορηγείται ανεξαρτήτως της οικονομικής καταστάσεως των γονέων και δεν επιστρέφεται, και της συμπληρωματικής υποτροφίας, η οποία συνίσταται συνήθως σε έντοκο δάνειο. Η Raulin ζήτησε τόσο την υποτροφία όσο και τη συμπληρωματική χρηματοδότηση.

ατόμων που εξομοιώνονται προς Ολλανδούς υπηκόους. τόνισε δε όλως ιδιαιτέρως το γεγονός ότι η Raulin δεν είχε άδεια διαμονής για το κρίσιμο χρονικό διάστημα (από τον Οκτώβριο του 1986 έως τον Δεκέμβριο του 1987) [3].

4. Ο πληρεξούσιος δικηγόρος της Raulin προσέφυγε κατά της ανωτέρω αποφάσεως του υπουργού ενώπιον του College van Beroep Studiefinanciering. Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, το College (στο εξής: εθνικό δικαστήριο) υπέβαλε στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

« 1) Η φύση των δραστηριοτήτων του εργαζομένου βάσει μιας συμβάσεως περιστασιακής εργασίας εμποδίζει να θεωρείται αυτός ως εργαζόμενος υπό την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ;

2) Έχει σημασία το γεγονός ότι ένα πρόσωπο άσκησε ή επιθυμούσε να ασκήσει δραστηριότητα οικονομικής φύσεως μόνο για σύντομη χρονική περίοδο, για παράδειγμα στο πλαίσιο συμβάσεως περιστασιακής εργασίας, για να κριθεί αν πρόκειται για δραστηριότητες τόσο περιορισμένης εκτάσεως που φαίνονται απλώς ως περιθωριακές και δευτερεύουσας σημασίας, ώστε να μην ισχύουν οι διατάξεις περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων;

3) Πρέπει, για να κριθεί η ιδιότητα του εργαζομένου υπό την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ, να λαμβάνονται υπόψη όλες οι δραστηριότητες που ο εργαζόμενος άσκησε εντός της Κοινότητας ή αποκλειστικά και μόνο οι δραστηριότητες που ασκήθηκαν τελευταία στο κράτος μέλος υποδοχής;

4) Διατηρεί ο διακινούμενος εργαζόμενος που εγκατέλειψε (εκούσια ή ακούσια) το προηγούμενο επάγγελμά του με σκοπό να σπουδάσει για να αποκτήσει νέα προσόντα στο πλαίσιο της επαγγελματικής του εξελίξεως την ιδιότητα του εργαζομένου υπό την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68, παρά το ότι δεν υπάρχει καμία σχέση μεταξύ των προηγουμένων δραστηριοτήτων και του είδους των επιλεγεισών σπουδών και μπορεί, έτσι, να αποκτήσει τα ίδια κοινωνικά πλεονεκτήματα που αναγνωρίζονται στους ημεδαπούς εργαζόμενους που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση;

5) Συνιστά ο όρος που επιβάλλει στον διακινούμενο σπουδαστή να έχει άδεια διαμονής για να δικαιούται να υπαχθεί σε ένα σύστημα χορηγήσεως σπουδαστικών επιδομάτων διάκριση απαγορευόμενη από το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ, όταν αυτό δεν επιβάλλεται στους ημεδαπούς σπουδαστές;

6) Έχει ο υπήκοος κράτους μέλους που έχει γίνει δεκτός σε μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως σε άλλο κράτος μέλος, βάσει των σχετικών διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, δικαίωμα παραμονής στο άλλο κράτος μέλος, ώστε να μπορεί να παρακολουθήσει και τα μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως; Αν ναι, μπορεί αυτός ο υπήκοος να ασκήσει αυτό το

3 — Το άρθρο 3, παράγραφος 1, του Βασιλικού Διατάγματος της 22ας Σεπτεμβρίου 1986 (*Nederlands Staatsblad*, 1986, 477), το οποίο εκδόθηκε δυνάμει του άρθρου 7 του WSF, ορίζει μεταξύ άλλων τα ακόλουθα:

« Εξομοιώνονται προς Ολλανδούς υπηκόους, από πλευράς χρηματοδοτήσεως των σπουδών δυνάμει των κεφαλαίων ΙΙ και ΙΙΙ του νόμου (...)

γ) τα πρόσωπα ηλικίας άνω των 21 ετών στα οποία έχει χορηγηθεί άδεια διαμονής στις Κάτω Χώρες δυνάμει του άρθρου 9 του Vreemdelingenwet (...) »

Το άρθρο 9 του Vreemdelingenwet της 13ης Ιανουαρίου 1965 (*Nederlands Staatsblad*, 1965, 40) ορίζει ότι:

« Στους αλλοδαπούς κατόχους αδείας διαμονής επιτρέπεται να διαμένουν στις Κάτω Χώρες μέχρι τη λήξη της ισχύος της εν λόγω αδείας. »

δικαίωμα διαμονής ανεξάρτητα από το αν στο άλλο κράτος μέλος θα του χορηγηθεί άδεια διαμονής; Μπορούν οι εθνικές αρχές του άλλου κράτους μέλους να χορηγήσουν άδεια διαμονής με περιοριστικούς όρους ως προς τον σκοπό και τη διάρκεια της παραμονής, καθώς και την κάλυψη των δαπανών διαβιώσεως;

7) Εμπίπτει ένα σύστημα χορηγήσεως σπουδαστικών επιδομάτων (όπως το σύστημα του ολλανδικού WSF), το οποίο δεν διακρίνει μεταξύ χρηματοδοτήσεως των δαπανών προσβάσεως στην εκπαίδευση και χρηματοδοτήσεως των δαπανών διαβιώσεως, εν όλω ή εν μέρει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΟΚ (και ειδικότερα στα άρθρα 7 και 128);

Αν το σύστημα χορηγήσεως σπουδαστικών επιδομάτων εμπίπτει μόνο εν μέρει σ' αυτό το πεδίο εφαρμογής, το γεγονός ότι το σύστημα αυτό δεν εισάγει την ανωτέρω διάκριση συνεπάγεται ότι ο υπήκοος άλλου κράτους μέλους που έρχεται, π.χ., για να παρακολουθήσει μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως στις Κάτω Χώρες δικαιούται ενδεχομένως ολόκληρο το ποσό καλύψεως των δαπανών εκπαιδεύσεως (όπως αναφέρεται για παράδειγμα στο άρθρο 12, παράγραφος 1, περίπωση c, του WSF) ή μήπως μόνο (κατ' αναλογία) το ποσό το οποίο ο υπήκοος αυτός θα δικαιούται εν πάση περιπτώσει αν εφαρμοστούν πλήρως ως προς αυτόν οι διατάξεις του WSF περί του ύψους του χορηγουμένου σπουδαστικού επιδόματος; »

Στη συνέχεια, θα εξετάσω σε ενιαίο κεφάλαιο τα τέσσερα πρώτα ερωτήματα, δεδομένου ότι όλα αφορούν το δικαίωμα χρηματοδοτήσεως των σπουδών που στηρίζεται στην ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου. Κατόπιν, θα εξετάσω, επίσης μαζί, τα τρία τελευταία ερωτήματα: αφορούν το δικαίωμα διαμονής και το δικαίωμα χρηματοδοτήσεως των σπουδών που απορρέουν από την ιδιότητα του κοινοτικού σπουδαστή και από το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ.

Το δικαίωμα χρηματοδοτήσεως των σπουδών που στηρίζεται στην ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου

5. Το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68 ορίζει ότι ο εργαζόμενος υπήκοος ενός κράτους μέλους απολαύει, στο έδαφος των άλλων κρατών μελών, των ιδίων κοινωνικών και φορολογικών πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους [4]. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η χρηματοδότηση των σπουδών θεωρείται ως κοινωνικό πλεονέκτημα υπό την έννοια του ανωτέρω άρθρου [5]. Στην υπό κρίση περίπτωση, ωστόσο, πρέπει να τεθεί το ερώτημα κατά πόσον η Raulin μπορεί όντως να χαρακτηριστεί διακινούμενος εργαζόμενος υπό την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ και, ειδικότερα, υπό την έννοια του κανονισμού 1612/68. Είχε ποτέ την ιδιότητα αυτή (ερωτήματα 1 και 2) και, αν ναι, τη διατήρησε στη συνέχεια κατά τη διάρκεια των σπουδών της στη Gerrit Rietveld Academie (ερωτήματα 4 και 3);

6. Όπως ήδη ανέφερα, κατά το χρονικό διάστημα από την άφιξή της στις Κάτω Χώρες στα τέλη του 1985 και την έναρξη των σπουδών της την 1η Αυγούστου 1986, και ειδικότερα κατά το διάστημα από 5 έως και 21 Μαρτίου 1986, η Raulin εργάστηκε ως σερβιτόρα επί δώδεκα ημέρες και επί πέντε ώρες ημερησίως, ήτοι συνολικά επί 60 ώρες. Η εργασία αυτή παρασχέθηκε στο πλαίσιο συμβάσεως καλουμένης « on call », την οποία η Raulin είχε συνάψει με την εταιρία Parkhotel Exploitatie Maatschappij BV για το χρονικό διάστημα από τις 5 Μαρτίου έως τις 3 Νοεμβρίου 1986. Με το *πρώτο ερώτημα* του

4 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33.

5 — Βλ., π.χ., τις αποφάσεις της 21ης Ιουνίου 1988, υπόθεση 39/86, Lair (Συλλογή 1988, σ. 3161, σκέψεις 19 έως 24), και της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, υπόθεση 235/87, Matteucci (Συλλογή 1988, σ. 5589, σκέψη 11).

εθνικού δικαστηρίου ερωτάται αν η φύση των δραστηριοτήτων του εργαζομένου με σύμβαση « on call » εμποδίζει τον χαρακτηρισμό του ως εργαζομένου υπό την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ.

Όπως αναφέρει η Διάταξη περί παραπομπής, οι συμβάσεις « on call » είναι συνηθέστατο μέσο προσλήψεως εργαζομένων σε ορισμένους τομείς δραστηριότητας, στους οποίους ο όγκος της εργασίας είναι συνάρτηση των κλιματολογικών συνθηκών ή των εποχών. Από τη φύση της εργασίας « on call » προκύπτει ότι ενίοτε ο εργαζόμενος παρέχει εργασία επί πολύ περιορισμένο αριθμό ημερών την εβδομάδα ή για λίγες μόνο ώρες την ημέρα. Ο εργοδότης οφείλει τον μισθό και τα κοινωνικά πλεονεκτήματα μόνο στο μέτρο που ο εργαζόμενος « on call », κληθείς προς τούτο από τον εργοδότη, πράγματι εργάστηκε [6]. Όταν όμως συμβεί αυτό, υπάρχει, κατά την εθνική νομοθεσία, αμειβομένη οικονομική παροχή για λογαριασμό ή υπό την εποπτεία τρίτου [7]. Κατά την Raulin, η δραστηριότητα αυτή της προσέδωσε την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης και του προαναφερθέντος κανονισμού.

7. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως αποφανθεί ότι ο όρος « διακινούμενος εργαζόμενος » εχει καθαρώς κοινοτική έννοια, διότι διαφορετικά οι εθνικές νομοθεσίες θα είχαν τη δυνατότητα να αποκλείσουν, κατά το δοκούν, ορισμένες κατηγορίες προσώπων από την εφαρμογή της Συνθήκης [8]. Εξάλλου, το Δικαστήριο ανέκαθεν τόνιζε ότι η έννοια δεν μπορεί να ερμηνευθεί συσταλτικώς, καθόσον καθορίζει το πεδίο εφαρμογής μιας από τις θεμελιώδεις ελευθερίες που εγγυάται η Συνθήκη [9]. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου [10], πρέπει συνεπώς να θεωρείται ως διακινούμενος εργαζόμενος κάθε πρόσωπο το οποίο ασκεί (ή επιθυμεί να ασκήσει [11]) πραγματική και γνήσια μισθωτή δραστηριότητα η οποία να μην είναι τόσο περιορισμένη ώστε να εμφανίζεται ως καθαρώς περιθωριακή και παρεπόμενη. Το Δικαστήριο διευκρίνισε, εξάλλου, ότι η έννοια του εργαζομένου πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια που προσιδιάζουν στην εργασιακή σχέση, λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των ενδιαφερομένων. Το κύριο χαρακτηριστικό της εργασιακής σχέσεως αποτελεί το γεγονός ότι συγκεκριμένο πρόσωπο παρέχει έναντι αμοιβής και επί ορισμένο χρόνο υπηρεσίες προς άλλο πρόσωπο και υπό τη διεύθυνση του τελευταίου [12]. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η φύση της

6 — Η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών ανάφερε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ότι οι εργαζόμενοι « on call » δεν υποχρεούνται να ανταποκριθούν στην πρόσκληση του εργοδότη.

7 — Βλ. τη Διάταξη παραπομπής, σ. 5.

8 — Βλ., π.χ., τις αποφάσεις της 19ης Μαρτίου 1964, 75/63, Unger (Rec. 1964, σ. 346, 361 επ.)· της 23ης Μαρτίου 1982, 53/81, Levin (Συλλογή 1982, σ. 1053, σκέψη 11)· της 3ης Ιουλίου 1986, 66/85, Lawrie-Blum (Συλλογή 1986, σ. 2121, σκέψη 16), και, πρόσφατα, της 31ης Μαΐου 1989, 344/87, Bettray (Συλλογή 1989, σ. 1621, σκέψη 11).

9 — Βλ. προαναφερθείσες αποφάσεις Levin, σκέψη 13, Lawrie-Blum, σκέψη 16, και Bettray, σκέψη 11 (υποσημείωση 8).

10 — Βλ. τις προαναφερθείσες αποφάσεις Levin, σκέψεις 16, 17 και 21, και Bettray, σκέψη 13 (υποσημείωση 8), καθώς και τις αποφάσεις της 3ης Ιουνίου 1986, 139/85, Kempf (Συλλογή 1986, σ. 1741, σκέψη 14), της 21ης Ιουνίου 1988, 197/86, Brown (Συλλογή 1988, σ. 3205, σκέψη 21), και της 5ης Οκτωβρίου 1988, 196/87, Steymann (Συλλογή 1988, σ. 6159, σκέψη 13).

11 — Στα πρόσωπα που *επιθυμούν* να ασκήσουν δραστηριότητα (τα οποία, στις αποφάσεις Levin και Bettray, αναφέρονται αδιακρίτως μετά από τα πρόσωπα τα οποία ασκούν δραστηριότητα), πρέπει να περιληφθούν όσοι μεταβαίνουν σε άλλο κράτος μέλος προκειμένου να αποδεχθούν πραγματικές προσφορές εργασίες (βλ. άρθρο 48, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΟΚ), ή να αναζητήσουν θέση εργασίας (βλ. την απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, 148/75, Royer, Rec. 1976, σ. 497, και, πρόσφατα, την απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1991, C-292/89, Antonissen, Συλλογή 1991, σ. I-745). Στην υπό κρίση υπόθεση, *δεν* υποστηρίζεται ότι η Raulin μετέβη στις Κάτω Χώρες προς τον σκοπό αυτό. Εν πάση περιπτώσει, με την απόφαση της 18ης Ιουνίου 1987, 316/85, Lebon (Συλλογή 1987, σ. 2811, σκέψη 26), το Δικαστήριο περιόρισε το δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως των προσώπων που μεταβαίνουν σε άλλο κράτος μέλος προς αναζήτηση εργασίας μόνο στο δικαίωμα προσβάσεως στην εργασία, ορίζοντας ότι το δικαίωμα αυτό δεν ισχύει ως προς τα κοινωνικά και φορολογικά πλεονεκτήματα στα οποία αναφέρεται το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68.

12 — Βλ. τις προαναφερθείσες αποφάσεις Lawrie-Blum, σκέψη 17, και Bettray, σκέψη 12 (υποσημείωση 8), καθώς και την ως άνω απόφαση Brown, σκέψη 21 (υποσημείωση 10).

έννομης σχέσης μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη δεν είναι, ωστόσο, καθοριστική από πλευράς αναγνωρίσεως της ιδιότητας του εργαζομένου [13].

8. Ενόψει της ανωτέρω νομολογίας, θεωρώ ότι η φύση της έννομης σχέσης που δημιουργείται δυνάμει συμβάσεως « on call » δεν εμποδίζει την αναγνώριση της ιδιότητας του εργαζομένου, αν η δραστηριότητα την οποία ασκεί ο εργαζόμενος « on call » παρέχεται έναντι αμοιβής προς άλλο πρόσωπο και υπό την εποπτεία του. Η μη τακτική παροχή εργασίας ή η προσωρινότητα που χαρακτηρίζουν τις θέσεις εργασίας του τύπου αυτού δεν έχουν σημασία εν προκειμένου, όπως δεν έχει σημασία και το ότι η εργασία αυτή ασκείται συχνά με καθεστώς μερικής απασχολήσεως ή ότι η αμοιβή είναι κατώτερη της ελάχιστης εγγυημένης αμοιβής στον οικείο τομέα [14].

Από τις ανωτέρω σκέψεις δεν προκύπτει ακόμα αν ένας εργαζόμενος « on call » ο οποίος, όπως η Raulin, εργάστηκε συνολικά μόνο επί 60 ώρες πρέπει να θεωρηθεί ως διακινούμενος εργαζόμενος υπό την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ και του κανονισμού 1612/68 [15]. Κατά την προαναφερθείσα νομολογία [16] απαιτείται να είναι οι ασκούμενες δραστηριότητες πραγματικές και γνήσιες, « ενώ αποκλείονται οι δραστηριότητες που είναι τόσο περιορισμένες ώστε εμφανίζονται ως καθαρά περιθωριακές και επουσιώδεις », και αναφέρει ως ουσιώδες χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας το ότι ένα πρόσωπο παρέχει έναντι αμοιβής « επί ορισμένο χρόνο » υπηρεσίες υπό τη διεύθυνση άλλου προσώπου [17]. Συμβαίνει αυτό όταν ένα πρόσωπο έχει εργαστεί μόνο επί 60 ώρες; Αυτό είναι το αντικείμενο του *δευτέρου ερωτήματος*.

9. Με την απόφαση Lair [18], το Δικαστήριο (παραπέμποντας στην απόφαση Frascogna [19]) έκρινε ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επιβάλλουν μονομερώς ως προϋπόθεση για την αναγνώριση της ιδιότητας του διακινουμένου εργαζομένου την συμπλήρωση ορισμένου χρόνου επαγγελματικής δραστηριότητας στο έδαφός τους. Ωστόσο, με την προαναφερθείσα απόφαση, το Δικαστήριο προσέθεσε ότι οι περιπτώσεις καταχρήσεως δεν καλύπτονται από τις κοινοτικές διατάξεις περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, μπορεί δε να γίνει λόγος περί καταχρήσεως όταν ένα πρόσωπο « [εισέρχεται] σε ένα κράτος μέλος με μοναδικό σκοπό να αξιώσει μετά από μία πολύ σύντομη περίοδο επαγγελματικής δραστηριότητας τη σπουδαστική υποτροφία » [20].

Μπορεί, νομίζω, ήδη να συναχθεί το συμπέρασμα ότι μια σχέση η οποία δεν αποσκοπεί στην άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας αλλά έχει συναφθεί με μοναδικό σκοπό την αξίωση ενός πλεονεκτήματος, όπως η χρηματοδότηση των σπουδών, το οποίο δεν απορρέει από την ίδια τη σχέση εργασίας, δεν μπορεί να προσδώσει στον ενδιαφερόμενο την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου· και ότι,

13 — Απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 1974, 152/73, Sotgiu (Rec. 1974, σ. 153, σκέψη 5), καθώς και προαναφερθείσες αποφάσεις Lawrie-Blum, σκέψη 20, και Bettray, σκέψη 16 (υποσημείωση 8).

14 — Στις προαναφερθείσες αποφάσεις Levin, σκέψεις 16 και 17, Lawrie-Blum, σκέψη 21 (υποσημείωση 8), και Kempf, σκέψη 14 (υποσημείωση 10), το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τα πρόσωπα που ασκούν μισθωτή δραστηριότητα με καθεστώς μερικής απασχολήσεως ή που εισπράττουν αμοιβή κατώτερη από την ελάχιστη εγγυημένη αμοιβή στον οικείο τομέα μπορούν, παρά ταύτα, να θεωρηθούν ως διακινούμενοι εργαζόμενοι υπό την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ και του κανονισμού 1612/68, υπό την προϋπόθεση ότι η ασκούμενη δραστηριότητα είναι πραγματική και γνήσια.

15 — Δεν αναφέρομαι εν προκειμένω στα δικαιώματα που προβλέπονται στο άρθρο 48, παράγραφος 3, στοιχεία α, β και γ, και στα άρθρα 1 έως 6 του κανονισμού 1612/68. Τα δικαιώματα αυτά υφίστανται ήδη εκ μόνου του λόγου της συνάψεως της συμβάσεως. Στην υπό κρίση περίπτωση, πρόκειται για τα κοινωνικά πλεονεκτήματα στα οποία αναφέρεται το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68.

16 — Βλ. υποσημειώσεις 8 και 10.

17 — Η ολλανδική διατύπωση « gedurende een bepaalde tijd » προφανώς δεν χρησιμοποιείται υπό την έννοια του « προκαθορισμένου χρονικού διαστήματος » (κατ' αντιδιαστολή προς την έννοια της συμβάσεως « αορίστου χρόνου ») αλλά σημαίνει « για κάποιο χρονικό διάστημα ».

18 — Βλ. σκέψη 42 της προαναφερθείσας αποφάσεως (υποσημείωση 5).

19 — Απόφαση της 6ης Ιουνίου 1985, 157/84, Frascogna (Συλλογή 1985, σ. 1739, σκέψη 25).

20 — Βλ. σκέψη 43 της ως άνω αποφάσεως (υποσημείωση 5).

εξάλλου, η άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας μόνο επί πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μπορεί να αποτελέσει ένδειξη περί της υπάρξεως καταχρήσεως της σχέσεως εργασίας.

Στην υπό κρίση περίπτωση, προφανώς δεν υπάρχει « κατάχρηση » αυτού του είδους της σχέσεως εργασίας.

10. Έστω, όμως, και αν δεν συντρέχει περίπτωση καταχρήσεως, οι επαγγελματικές δραστηριότητες μπορεί να εμφανίζονται τόσο « περιθωριακές και παρεπόμενες » ώστε η σχέση εργασίας να μη μπορεί να προσδώσει στον ενδιαφερόμενο την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου. Με άλλες λέξεις, η σχέση εργασίας περιέχει και το στοιχείο της διάρκειας. Ωστόσο, αυτό το στοιχείο της διάρκειας δεν είναι απαραίτητο να συνίσταται στη διάρκεια της πράγματι ασκουμένης επαγγελματικής δραστηριότητας, αλλά μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να έγκειται και στη διαθεσιμότητα του εργαζομένου. Εξάλλου, ένα κριτήριο της σχέσεως εργασίας αρκετά διαδεδομένο στα διάφορα κράτη μέλη συνίσταται, ως φαίνεται, στη διάρκεια του χρόνου κατά τον οποίο ο εργαζόμενος είναι στη διάθεση του εργοδότη, υποχρεούται δηλαδή να παράσχει εργασία αν του ζητηθεί από τον εργοδότη, διάρκεια η οποία είναι καθοριστική όταν πρόκειται να καθοριστεί ποιος χρόνος λαμβάνεται υπόψη ως χρόνος εργασίας [21]. Ωστόσο, αυτή η διαθεσιμότητα πρέπει να είναι πραγματική και δεσμευτική για τον εργαζόμενο.

Το πόσο σημαντικές πρέπει όντως να είναι η πράγματι ασκούμενη επαγγελματική δραστηριότητα και/ή η υποχρεωτική διαθεσιμότητα δεν εμπίπτει κατά κύριο λόγο στην κρίση του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αλλά στην κρίση του εθνικού δικαστηρίου, δεδομένου ότι το ζήτημα αυτό εξαρτάται από τις συγκεκριμένες περιστάσεις. Γενικώς, νομίζω ότι μπορεί να υποστηριχθεί συναφώς ότι μια σχέση εργασίας που είναι τόσο σύντομη ώστε ο ενδιαφερόμενος να μη μπορεί ή μόλις να μπορεί να εξοικειωθεί με το αντικείμενο της εργασίας και/ή οι ασκούμενες δραστηριότητες να μην έχουν καθόλου ή να έχουν ελάχιστη « οικονομική αξία » [22] μπορεί να θεωρηθεί ως καθαρώς περιθωριακή και παρεπόμενη. Έτσι, στην περίπτωση εξειδικευμένης εργασίας η οποία προϋποθέτει ικανότητα η οποία αποκτάται στην πράξη μετά από ορισμένο χρόνο (και την οποία δεν είχε ο εργαζόμενος κατά το χρόνο της προσλήψεώς του), η απόκτηση της ιδιότητας του εργαζομένου απαιτεί να διανυθεί μια περίοδος επαγγελματικής δραστηριότητας μακρύτερη από εκείνη που απαιτείται στην περίπτωση μη εξειδικευμένης εργασίας. Κατά μείζονα λόγο αυτό ισχύει όταν πρόκειται για εργασία η οποία παρέχεται στο πλαίσιο πρακτικής εξασκήσεως ή εκπαιδεύσεως, δηλαδή για εργασία η οποία εξ ορισμού αποσκοπεί στην ανάπτυξη ορισμένης επαγγελματικής ικανότητας, και τούτο αν υποτεθεί ότι μια τέτοια σχέση εμφανίζει όλα τα ήδη αναφερθέντα ουσιώδη χαρακτηριστικά της σχέσεως εργασίας [23].

Αμφιβάλλω αν, στην συγκεκριμένη περίπτωση Raulin, συντρέχουν τέτοιες ειδικές περιστάσεις οι οποίες να εξαρτούν την απόκτηση της ιδιότητας του εργαζομένου από μια μακρύτερη περίοδο ασκήσεως επαγγελματικής δραστηριότητας, εναπόκειται όμως στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει το ζήτημα αυτό. Ωστόσο, έστω και αν δεν συντρέχουν τέτοιες περιστάσεις και, επομένως, αρκεί βραχύτερο χρονικό διάστημα, θεωρώ ότι μια περίοδος δραστηριότητας 60 ωρών είναι υπερβολικά βραχεία ώστε να μπορέσει ο ενδιαφερόμενος να εξοικειωθεί

21 — Blanpain, R.: « General Report » στο Blanpain, R. et Köhler, E. (eds.): *Legal and Contractual Limitations to Working-Time in the European Community Member States*. Office for Official Publications of the EC, Λουξεμβούργο, 1988, σ. 25.

22 — Σχετικά με το τελευταίο αυτό κριτήριο, βλ. σκέψη 18 της ως άνω αποφάσεως Lawrie-Blum (υποσημείωση 8). Για τα δύο κριτήρια, βλ. επίσης και σημείο 12 των προτάσεών μου στην απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1992, C-3/90, Bernini (Συλλογή 1992, σ. I-1085).

23 — Βλ. επίσης ως προς το τελευταίο αυτό σημείο, τις αναφερθείσες στην προηγούμενη υποσημείωση προτάσεις μου, σημείο 12.

επαρκώς με το αντικείμενο της εργασίας και να μπορεί να γίνει λόγος για πραγματικές και γνήσιες δραστηριότητες οι οποίες δεν εμφανίζονται ως καθαρώς περιθωριακές και παρεπόμενες.

11. Απομένει να εξεταστεί ποια σημασία έχει το ότι ένα πρόσωπο όπως η Raulin έχει συνάψει σύμβαση « on call ». Οι συμβάσεις « on call » εντάσσονται στο πλαίσιο των πιο ευέλικτων σχέσεων εργασίας που έχουν αναπτυχθεί την τελευταία δεκαετία [24]. Σε ορισμένα κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων και η Γερμανία, οι σχέσεις αυτές διέπονται από ειδική κανονιστική ρύθμιση [25]. Το αν ο εργαζόμενος είναι ή δεν είναι υποχρεωμένος να ανταποκριθεί στην πρόκληση του εργοδότη είναι, κατά την άποψή μου, σημαντικό στοιχείο. Αν είναι υποχρεωμένος, ο εργαζόμενος περιορίζει την ελευθερία κινήσεών του για τη διάρκεια της συμβάσεως και βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη. Εκτός από τις περιπτώσεις που αυτή η υποχρεωτική διαθεσιμότητα είναι καθαρώς περιθωριακή, τείνω να θεωρήσω ότι η υποχρεωτική διαθεσιμότητα αποτελεί στοιχείο το οποίο, συνδυαζόμενο με τη δραστηριότητα που πράγματι ασκείται δυνάμει της συμβάσεως « on call », μπορεί να προσδώσει την ιδιότητα του εργαζομένου. Εξυπακουομένου, βεβαίως, ότι δεν πρόκειται για σχέση καθαρώς εικονική (βλ. το σημείο 9), πράγμα το οποίο μπορεί να συνάγεται από το γεγονός ότι ο εργαζόμενος « on call » δεν έχει, ή έχει ελάχιστα κληθεί να εργαστεί.

Στην υπό κρίση περίπτωση, η σύμβαση « on call » συνήφθη για περίοδο οκτώ μηνών (από τις 5 Μαρτίου έως τις 3 Νοεμβρίου 1986), αλλά ελύθη — όπως υποθέτω, τουλάχιστον — εκ μέρους της Raulin πρόωρα, ήτοι την 1η Αυγούστου, οπότε η Raulin άρχισε τις σπουδές της. Στο πλαίσιο της συμβάσεως αυτής, η Raulin εργάστηκε μόνο επί 60 ώρες, και τούτο μάλιστα στη διάρκεια των δύο πρώτων εβδομάδων της ισχύος της συμβάσεως. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέσχε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση από την Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών, ο εργαζόμενος « on call » δεν είναι υποχρεωμένος να ανταποκριθεί στην πρόσκληση του εργοδότη. Κατά τα λοιπά, αγνοώ αν, μετά τις δύο πρώτες εβδομάδες, υπήρξαν ακόμα προσκλήσεις προς εργασία. Απ'ό, τι γνωρίζω, η Raulin δεν έλαβε αμοιβή για την περίοδο κατά την οποία ήταν (οικειοθελώς) στη διάθεση του εργοδότη αλλά δεν εργάστηκε. Υπό τις συνθήκες αυτές, πιστεύω ότι το γεγονός ότι συνήφθη σύμβαση « on call » δεν μπορεί να αναιρέσει το ότι 60 ώρες εργασίας δεν αρκούν για να προσδώσουν την ιδιότητα του εργαζομένου στο πρόσωπο που ασκεί επαγγελματική δραστηριότητα.

12. Αν ωστόσο το εθνικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η Raulin απέκτησε, λόγω του ότι εργάστηκε ως σερβιτόρα όπως περιγράφηκε ανωτέρω, την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου, πρέπει να τεθεί το ερώτημα κατά πόσον η Raulin διατήρησε την ιδιότητα αυτή και την έχει ακόμα, δεδομένου ότι παρακολουθεί μαθήματα με πλήρες ωράριο στη Gerrit Rietveld Academie. Το ζήτημα αυτό τίθεται με το *τέταρτο ερώτημα.*

Με την απόφαση στην υπόθεση Lair [26], το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το δικαίωμα χρηματοδοτήσεως των σπουδών « δεν εξαρτάται από τη συνέχιση της υπάρξεως σχέσεως εργασίας » (σκέψη 35), και επομένως αναγνωρίζεται και στους διακινούμενους εργαζομένους οι οποίοι « δεν τελούν πλέον σε σχέση εργασίας » (σκέψη 36). Το Δικαστήριο διευκρί-

24 — Köhler, E.: « Introduction » στο Blanpain, R., et Köhler, E. (eds): *όπ. π.*

25 — Blanpain, R.: « General Report », και Weiss, M.: « Germany », στο Blanpain, R. et Köhler, E. (eds.): *όπ. π.*, αντιστοίχως σ. 59 και 223.

26 — Ανωτέρω υποσημείωση 5.

νισε ωστόσο ότι πρέπει να υπάρχει « [συνέχεια] μεταξύ της προηγούμενης επαγγελματικής δραστηριότητας και των σπουδών, υπό την έννοια ότι το αντικείμενο των σπουδών πρέπει να έχει σχέση με την προηγούμενη επαγγελματική δραστηριότητα » (σκέψη 37). Πρόσθεσε πάντως ότι αυτή η συνέχεια δεν απαιτείται « στις περιπτώσεις των διακινουμένων εργαζομένων οι οποίοι κατέστησαν άνεργοι ακουσίως και αναγκάζονται λόγω της καταστάσεως στην αγορά εργασίας να αλλάξουν επαγγελματικό προσανατολισμό και να στραφούν σε άλλον *τομέα δραστηριότητας* » (σκέψη 37· η υπογράμμιση δική μου).

13. Όπως απορρέει από την έκθεση του προβλήματος στη Διάταξη περί παραπομπής, το εθνικό δικαστήριο διερωτάται αν πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να υπάρχει σύνδεσμος δυνάμενος να διαπιστωθεί μεταξύ των προηγουμένων δραστηριοτήτων και των ακολουθουμένων στη συνέχεια σπουδών. Παρατηρεί ότι μια καταφατική απάντηση στο ερώτημα αυτό θα είχε δυσμενέστατες συνέπειες για τους εργαζόμενους που δεν έχουν σπουδάσει και οι οποίοι παύουν μια επαγγελματική δραστηριότητα για να βελτιώσουν τη θέση τους στην αγορά εργασίας αποκτώντας επαγγελματική κατάρτιση η οποία, όπως αντιλαμβάνομαι την παρατήρηση του εθνικού δικαστηρίου, τους προσφέρει δυνατότητες να στραφούν προς δραστηριότητες ίσως εντελώς διαφορετικής φύσεως.

Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο μνημονεύει το *τρίτο ερώτημα* που υπέβαλε. Όταν διαπιστώνεται η ύπαρξη συνάφειας μεταξύ των επαγγελματικών δραστηριοτήτων και της εκπαιδεύσεως, πρόκειται — επαναλαμβάνω κατά λέξη — « για συνάφεια μεταξύ των δραστηριοτήτων που ασκήθηκαν *τελευταία* και των σπουδών που ακολουθήθηκαν αργότερα ή μπορεί να πρόκειται και για συνάφεια μεταξύ των δραστηριοτήτων που ασκήθηκαν προηγουμένως (ανεξάρτητα του αν ασκήθηκαν στο κράτος μέλος υποδοχής) και των σπουδών; » [27]. Υπό το πρίσμα λοιπόν αυτό θα εξετάσω το τρίτο ερώτημα και, αντίθετα προς ό,τι έπραξαν τα μέρη με τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν στο Δικαστήριο, θα το συνεξετάσω με το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο αφορά, όπως ανέφερα, τη συνέχεια μεταξύ των προηγμένων ασκηθεισών δραστηριοτήτων και μετέπειτα ακολουθουμένων σπουδών [28].

14. Ας μου επιτραπεί να παρατηρήσω καταρχάς ότι η ύπαρξη συνέχειας που απαιτείται κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου μεταξύ της προηγουμένης δραστηριότητας και των μετέπειτα σπουδών πρέπει να εξετάζεται με εύλογα κριτήρια, όχι κατά γράμμα αλλά ούτε με τόσο χαλαρά κριτήρια ώστε η προϋπόθεση αυτή να χάνει κάθε έννοια. Κατά τη γνώμη μου, οι σπουδές που επιτρέπουν στον εργαζόμενο να βελτιώσει τη θέση του στον « τομέα δραστηριότητας » στον οποίο εργάζεται εμφανίζουν επαρκή συνάφεια με την προηγούμενη δραστηριότητα, έστω και αν, χάρη στις σπουδές αυτές, ο εργαζόμενος αποκτά πρόσβαση, εντός του εν λόγω κλάδου δραστηριότητας, σε ανώτερες ή πλέον ειδικευμένες θέσεις. Ακόμα και αν γίνει δεκτή η ευρεία αυτή άποψη, νομίζω ότι στην υπό κρίση περίπτωση λείπει η προϋπόθεση της συνέχειας μεταξύ του επαγγέλματος της σερβιτόρας και της παρακολουθήσεως μαθημάτων σε ακαδημία καλών τεχνών.

Στη διευκρίνιση που περιέχεται στη νομολογία του Δικαστηρίου, ότι δηλαδή η εν λόγω συνάφεια δεν απαιτείται όταν ο διακινούμενος εργαζόμενος (πάντοτε λαμβανομένου ως δεδομένου ότι ο ενδιαφερόμενος έχει αποκτήσει την ιδιότητα αυτή) αναγκάζεται να αλλάξει επαγγελματικό προσανατολισμό και να στραφεί σε άλλον τομέα δραστηριότητας, πρέπει επίσης να προσδοθεί εύλογο περιεχόμενο. Ένας διακινούμενος εργαζόμενος ο οποίος διακόπτει τη δραστηριότητά του για να παρακολουθήσει μαθήματα επαγγελματικής καταρτίσεως τα οποία θα του επιτρέψουν, λαμβανομένης υπόψη της *προβλέψιμης* εξελίξεως στον συγκεκριμένο τομέα δραστηριό-

27 — Διάταξη παραπομπής, σελίδα 9, πρώτο εδάφιο, τελευταία φράση.

28 — Βλ. ωστόσο και την υποσημείωση 30.

τητας, να εξασφαλίσει τη θέση εργασίας του στο μέλλον πληροί, κατά τη γνώμη μου, την ανωτέρω προϋπόθεση. Με άλλες λέξεις, κλίνω προς την άποψη ότι ο όρος «ακουσίως άνεργος» που χρησιμοποιείται στην απόφαση Lair έχει ενδεικτική σημασία και λαμβάνω κυρίως υπόψη μου τους όρους που χρησιμοποιούνται στη συνέχεια: «αναγκάζονται λόγω της καταστάσεως στην αγορά εργασίας να αλλάξουν επαγγελματικό προσανατολισμό και να στραφούν σε άλλο τομέα δραστηριότητας». Κατά τη γνώμη μου, η έκφαση αυτή καλύπτει και την περίπτωση των εργαζομένων που αποφασίζουν να ακολουθήσουν πρόσθετη επαγγελματική εκπαίδευση προκειμένου να διατηρήσουν μια θέση εργασίας στο μέλλον [29].

Η ευρεία ερμηνεία τόσο της προϋποθέσεως της υπάρξεως συνεχείας όσο και της προϋποθέσεως του εξαναγκασμού σε αλλαγή επαγγελματικής απασχολήσεως είναι σύμφωνη με την τρίτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού 1612/68, κατά την οποία η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων (και συνεπώς η συναφής κοινοτική νομοθεσία) αποτελεί για τον εργαζόμενο ένα από τα μέσα «που του εξασφαλίζουν τη δυνατότητα να βελτιώσει τους όρους διαβιώσεως και εργασίας του και να διευκολύνει την κοινωνική του προαγωγή».

15. Απομένει να εξεταστεί αν, όταν απαιτείται να υπάρχει συνάφεια δυνάμενη να διαπιστωθεί μεταξύ των ακολουθουμένων σπουδών και της προηγουμένης επαγγελματικής δραστηριότητας, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο η επαγγελματική δραστηριότητα που ασκήθηκε τελευταία στο κράτος μέλος υποδοχής.

Λαμβανομένου υπόψη του κυρίου σκοπού του κανονισμού 1612/68, ο οποίος αποβλέπει στην προώθηση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας — και, προς τούτο, στη διευκόλυνση της εντάξεως των διακινουμένων εργαζομένων στη χώρα υποδοχής με τη χορήγηση σ' αυτούς των ιδίων δικαιωμάτων και πλεονεκτημάτων που απολαύουν και οι υπήκοοι της χώρας αυτής —, θεωρώ ότι μόνο η επαγγελματική δραστηριότητα που ασκήθηκε στη χώρα υποδοχής πρέπει να λαμβάνεται υπόψη. Πράγματι, αυτή είναι η μόνη δραστηριότητα που προσδίδει στον εργαζόμενο στη χώρα υποδοχής την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου και του παρέχει δικαίωμα εντάξεως στο εν λόγω κράτος μέλος μέσω της εφαρμογής ίσης μεταχειρίσεως. Εξάλλου, η προϋπόθεση της συνέχειας με «την» προηγούμενη επαγγελματική δραστηριότητα, κατά την απόφαση Lair, φαίνεται να συνεπάγεται ότι ενδιαφέρει μόνον η επαγγελματική δραστηριότητα που ασκήθηκε τελευταία [30].

Το δικαίωμα διαμονής και το δικαίωμα χρηματοδοτήσεως των σπουδών δυνάμει του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ

16. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η άνιση μεταχείριση μεταξύ υπηκόων των Κοινότητας λόγω ιθαγενείας συνιστά διάκριση απαγορευόμενη από το άρθρο 7 *αν* εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης, οι δε προϋποθέσεις προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση εμπίπτουν όντως στο εν λόγω πεδίο εφαρμογής [31].

29 — Είναι εξάλλου γενικώς γνωστό ότι υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ του χαμηλού επιπέδου σπουδών και της μακροχρόνιας ανεργίας.

30 — Αν, ωστόσο, το τρίτο προδικαστικό ερώτημα εξεταζόταν στο πλαίσιο του ζητήματος της αποκτήσεως της ιδιότητας του εργαζομένου (βλ. ανωτέρω υποσημείωση 28), θα ήμουν της γνώμης, την οποία υποστήριξε και η Επιτροπή, ότι, λόγω του σκοπού της ενσωματώσεως στον οποίο αναφέρεται το κείμενο αυτό, και στην περίπτωση αυτή μόνο οι επαγγελματικές δραστηριότητες που ασκήθηκαν στο κράτος μέλος υποδοχής πρέπει να λαμβάνονται υπόψη (όμως «όλες» οι δραστηριότητες που ασκήθηκαν στο κράτος αυτό και όχι μόνο εκείνη που ασκήθηκε «τελευταία», δεδομένου ότι στην περίπτωση αυτή δεν εκτιμάται η συνέχεια μεταξύ της προηγουμένως ασκηθείσας δραστηριότητας και των ακολουθουμένων σπουδών).

31 — Βλ. τις αποφάσεις της 13ης Φεβρουαρίου 1985 στην υπόθεση 293/83, Gravier (Συλλογή 1985, σ. 593, σκέψη 25), και της 2ας Φεβρουαρίου 1988 στην υπόθεση 24/86, Blaizot (Συλλογή 1988, σ. 379, σκέψη 24), καθώς και τις προαναφερθείσες αποφάσεις Lair, σκέψη 12, και Brown, σκέψη 15 (αντιστοίχως υποσημειώσεις 5 και 10).

Υπό το φως της νομολογίας αυτής, το εθνικό δικαστήριο ζητεί να πληροφορηθεί αν το να επιβάλλει κράτος μέλος στους διακινουμένους εργαζομένους την υποχρέωση να έχουν άδεια διαμονής προκειμένου να υπαχθούν στο σύστημα χρηματοδοτήσεως των σπουδών, ενώ οι υπήκοοί του δεν υπέχουν την υποχρέωση αυτή, συνιστά απαγορευμένη διάκριση υπό την έννοια του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ (πέμπτο ερώτημα). Ερωτά επίσης αν, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο ανωτέρω ερώτημα, υπό ποιες (περιοριστικές) προϋποθέσεις οι υπήκοοι κράτους μέλους που έχουν γίνει δεκτοί να παρακολουθήσουν μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως σε άλλο κράτος μέλος μπορούν να αντλήσουν από το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ δικαίωμα διαμονής στο άλλο αυτό κράτος μέλος προς τον σκοπό της παρακολουθήσεως των μαθημάτων αυτής της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως (έκτο ερώτημα). Τέλος, το εθνικό δικαστήριο ερωτά αν ένα σύστημα χρηματοδοτήσεως των σπουδών (όπως το ολλανδικό WSF) το οποίο δεν διακρίνει μεταξύ αποδόσεως των εξόδων προσβάσεως στην εκπαίδευση και αποδόσεως των εξόδων διαβιώσεως εμπίπτει, εν όλω ή εν μέρει, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΟΚ (και ειδικότερα των άρθρων 7 και 128) και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποιες είναι οι σχετικές πρακτικές συνέπειες (έβδομο ερώτημα).

17. Δεδομένου ότι, όπως ανέφερα και ανωτέρω, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου οι προϋποθέσεις προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης και ότι η χρηματοδότηση των σπουδών, στο μέτρο που αποβλέπει στην κάλυψη των εξόδων εγγραφής και λοιπών εξόδων προσβάσεως σε επαγγελματική εκπαίδευση, αποτελεί μέρος αυτών των προϋποθέσεων προσβάσεως [32], είναι προφανές ότι απαγορεύεται συναφώς κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας. Κατά συνέπεια, στο *πέμπτο ερώτημα* πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ απαγορεύει να εξαρτώνται οι αιτήσεις χρηματοδοτήσεως των εξόδων εγγραφής ή άλλων εξόδων προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση από την προϋπόθεση της κατοχής αδείας διαμονής, δεδομένου ότι μια τέτοια προϋπόθεση δεν επιβάλλεται παρά μόνο στους σπουδαστές υπηκόους άλλων κρατών μελών.

Η χορήγηση αδείας διαμονής, όπως το Δικαστήριο έχει ήδη αποφανθεί με την απόφαση Royer της 8ης Απριλίου 1976, « πρέπει να θεωρείται όχι ως πράξη συστατική δικαιωμάτων, αλλά ως πράξη με την οποία βεβαιώνεται, από το κράτος μέλος, η ατομική κατάσταση ενός υπηκόου άλλου κράτους μέλους από πλευράς των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου » [33]. Κατά συνέπεια, η πλήρωση της προϋποθέσεως κατοχής αδείας διαμονής μπορεί να απαιτηθεί μόνο στο μέτρο που τηρούνται οι υποχρεώσεις που απορρέουν από το κοινοτικό δίκαιο, στη συγκεκριμένη περίπτωση η απαγόρευση των διακρίσεως ως προς τη χρηματοδότηση της προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση, η οποία απορρέει από το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ.

18. Στη συνέχεια πρέπει να εξεταστεί το *έκτο ερώτημα* με το πρώτο σκέλος του οποίου ερωτάται στην ουσία αν το *δικαίωμα διαμονής* στο κράτος μέλος όπου παρέχεται η εκπαίδευση (και για τη διάρκεια της εκπαιδεύσεως αυτής) περιλαμβάνεται επίσης μεταξύ των « προϋποθέσεων προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση ». Πιστεύω πως ναι. Από τη νομολογία που παρατέθηκε στις προηγούμενες παραγράφους προκύπτει ότι οι διακρίσεις δεν απαγορεύονται μόνο όσον αφορά τις κατά

32 — Βλ. τις προαναφερθείσες αποφάσεις Lair, σκέψη 14, και Brown, σκέψη 17 (αντιστοίχως υποσημειώσεις 5 και 10).

33 — Προαναφερθείσα απόφαση, σκέψεις 32 και 33. Βλ. επίσης την απόφαση της 15ης Μαρτίου 1989 στις υποθέσεις 389/87 και 390/87 (Echternach και Moritz, Συλλογή 1989, σ. 723, σκέψεις 24 έως 26).

κυριολεξία ή ουσιαστικές προϋποθέσεις προσβάσεως στην εκπαίδευση (π.χ. όσον αφορά τις γνώσεις ή τα διπλώματα που απαιτούνται για την παρακολούθηση συγκεκριμένης εκπαιδεύσεως), αλλά και όσον αφορά τις οικονομικές προϋποθέσεις προσβάσεως (ιδίως τα απαιτούμενα τέλη εγγραφής ή δίδακτρα: βλ. τις αποφάσεις Gravier, σκέψη 26, και Blaizot, σκέψη 24) καθώς και την οικονομική ενίσχυση που χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων προσβάσεως στην εκπαίδευση (βλ. τις αποφάσεις Lair, σκέψη 14, και Brown, σκέψη 17). Συνεπώς, η ιδέα που κρύβεται πίσω από τις αποφάσεις αυτές είναι ότι, όσον αφορά την εφαρμογή της απαγορεύσεως των διακρίσεων, όλα τα μέτρα που άπτονται αυτής καθαυτής της προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση, είτε διότι επιτρέπουν είτε διότι διευκολύνουν αυτή την πρόσβαση, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της απαγορεύσεως. Αυτό δεν συμβαίνει, κατά την ανωτέρω νομολογία, στην περίπτωση των επιδομάτων προς κάλυψη εξόδων διαβιώσεως (βλ. επίσης κατωτέρω σημείο 20), τα οποία, όπως αντιλαμβάνομαι την εν λόγω νομολογία, δεν έχουν αρκετά άμεση συνάφεια με την πρόσβαση στις σπουδές αυτές καθαυτές [34].

Εξεταζόμενη υπό το πρίσμα αυτό, η χορήγηση αδείας διαμονής έχει κατά τη γνώμη μου αρκετά άμεση συνάφεια με την πρόσβαση στις σπουδές αυτή καθαυτή, δεδομένου ότι η άρνηση αναγνωρίσεως του δικαιώματος αυτού καθιστά αδύνατη την παρακολούθηση των σχετικών μαθημάτων. Πράγματι, ακόμα και όταν πληρούνται όλες οι άλλες προϋποθέσεις προσβάσεως, και ιδίως όταν το εκπαιδευτικό ίδρυμα έχει δεχθεί και εγγράψει τον ενδιαφερόμενο για τον συγκεκριμένο κύκλο σπουδών και τα τέλη εγγραφής έχουν καταβληθεί από ή για λογαριασμό του σπουδαστή, ο σπουδαστής δεν έχει πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση εάν δεν του παρασχεθεί δικαίωμα διαμονής εντός του κράτους μέλους όπου επιθυμεί να σπουδάσει. Συναφώς, υπάρχει πρόδηλη διαφορά μεταξύ, αφενός, της μη παροχής του δικαιώματος διαμονής και, αφετέρου, της μη αποδόσεως των εξόδων διαβιώσεως (στα οποία δεν έχει εφαρμογή η απαγόρευση των διακρίσεων). Η μη απόδοση των εξόδων αυτών δεν καθιστά αδύνατη για τον σπουδαστή αυτή καθαυτή την πρόσβαση στην εκπαίδευση (μπορεί π. χ. να καλύψει τα έξοδα αυτά εργαζόμενος τις ελεύθερες ώρες του ή κατά τη διάρκεια των διακοπών). Η άρνηση παροχής του δικαιώματος διαμονής καθιστά απολύτως αδύνατη την πρόσβαση στην εκπαίδευση.

19. Συνεπώς, στο πρώτο σκέλος του έκτου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι οι σπουδαστές κράτους μέλους οι οποίοι επιθυμούν να παρακολουθήσουν μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως σε άλλο κράτος μέλος και πληρούν προς τούτο όλες τις άλλες προϋποθέσεις προσβάσεως στην εκπαίδευση (οι οποίες ισχύουν και για τους σπουδαστές υπηκόους του κράτους αυτού), έχουν καταρχήν δικαίωμα διαμονής για τη διάρκεια αυτής της εκπαιδεύσεως δυνάμει του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ, το οποίο απαγορεύει κάθε διάκριση στα θέματα τα οποία εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης.

Από την προαναφερθείσα στο σημείο 17 νομολογία (σχετικά με τη χορήγηση αδείας διαμονής) προκύπτει επίσης, προς απάντηση του *δευτέρου σκέλους* του έκτου ερωτήματος του εθνικού δικαστηρίου, ότι το εν λόγω δικαίωμα διαμονής, η ύπαρξη του οποίου στηρίζεται άμεσα στο άρθρο 7 της Συνθήκης, δεν μπορεί να εξαρτηθεί από την προϋπόθεση κατοχής αδείας διαμονής.

20. Τέλος, το *τρίτο σκέλος* του έκτου ερωτήματος αφορά τις περιοριστικές προϋποθέσεις από τις οποίες οι αρχές του κράτους μέλους υποδοχής μπορούν ενδεχομένως να εξαρτήσουν τη δικαίωμα διαμονής (και, ενδεχομένως, τη συνακόλουθη χορήγηση αδείας διαμονής).

34 — Όπως ανέφερε ο γενικός εισαγγελέας Sir Gordon Slynn με τις προτάσεις του στην υπόθεση Brown (Συλλογή 1988, σ. 3205 επ., συγκεκριμένα σ. 3230).

Όπως προκύπτει από τα ανωτέρω, το δικαίωμα διαμονής εντός του κράτους στο οποίο ακολουθείται η εκπαίδευση, το οποίο απορρέει από το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ, αποτελεί συνέπεια του δικαιώματος της άνευ διακρίσεων προσβάσεως των σπουδαστών υπηκόων της Κοινότητας στην επαγγελματική εκπαίδευση. Συνεπώς, αυτό το δικαίωμα διαμονής, υπό την επιφύλαξη της εφαρμογής άλλων ενδεχομένως διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, ισχύει μόνο εντός του πεδίου εφαρμογής του εν λόγω δικαιώματος της άνευ διακρίσεων προσβάσεως στην εκπαίδευση και είναι, ως εκ τούτου, περιορισμένο, χορηγείται δηλαδή μόνο προς τον σκοπό της παρακολουθήσεως των συγκεκριμένων σπουδών και περιορίζεται χρονικώς στη διάρκεια των εν λόγω σπουδών, οι ίδιες δε περιοριστικές προϋποθέσεις μπορούν να ισχύσουν και όσον αφορά την άδεια διαμονής με την οποία βεβαιώνεται το δικαίωμα αυτό.

Εξάλλου, σε ορισμένες περιπτώσεις οι οποίες, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής αυτού του δικαιώματος της άνευ διακρίσεων προσβάσεως στην εκπαίδευση, και ειδικότερα στην περίπτωση της αποδόσεως των εξόδων διαβιώσεως — πάντοτε δε υπό την επιφύλαξη της εφαρμογής άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου —, τα κράτη μέλη μπορούν να εξαρτούν το δικαίωμα διαμονής από την πλήρωση ορισμένων προϋποθέσεων. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται από την οδηγία 90/366/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990 [35], σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών, η οποία, εκτός της προϋποθέσεως να έχει εγγραφεί ο σπουδαστής σε αναγνωρισμένο εκπαιδευτικό ίδρυμα προκειμένου να παρακολουθήσει, κατά κύρια απασχόληση, κύκλο επαγγελματικής καταρτίσεως, απαιτεί επίσης να αποδεικνύει ο σπουδαστής ότι έχει επαρκείς πόρους και υγειονομική ασφάλιση καλύπτουσα το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής. Πράγματι, αυτή η προϋπόθεση εμπίπτει στα θέματα αποδόσεως των εξόδων διαβιώσεως, στα οποία δεν έχει εφαρμογή, κατά την ισχύουσα νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως [36].

21. Το ολλανδικό σύστημα χρηματοδοτήσεως των σπουδών δεν διακρίνει μεταξύ της αποδόσεως των εξόδων προσβάσεως στην εκπαίδευση και της αποδόσεως των εξόδων διαβιώσεως [37]. Το *έβδομο ερώτημα* του εθνικού δικαστηρίου αφορά το ζήτημα αυτό.

Από την προαναφερθείσα νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι οι διακινούμενοι σπουδαστές έχουν τα ίδια δικαιώματα ως προς τη χρηματοδότηση των σπουδών με τους υπηκόους του κράτους μέλους στο οποίο παρακολουθούν σπουδές, όταν αυτή η οικονομική ενίσχυση χορηγείται προς κάλυψη των τελών εγγραφής και των λοιπών εξόδων, ιδίως των διδάκτρων, που απαιτούνται για την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Στο μέτρο που η ενίσχυση που χορηγείται κατά το ολλανδικό σύστημα αποβλέπει στην κάλυψη των εξόδων αυτών, πρέπει να εξασφαλίζεται στους διακινούμενους σπουδαστές άλλου κράτους μέλους μεταχείριση ίδια με εκείνη που επιφυλάσσεται στους σπουδαστές υπηκόους του κράτους μέλους υποδοχής, ανεξαρτήτως του τρόπου υπολογισμού της ενισχύσεως ή των όρων υπό τους οποίους χορηγείται. Αντιθέτως, οι διακινούμενοι σπουδαστές δεν μπορούν να απαιτήσουν, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, ίση μεταχείριση όσον αφορά την απόδοση των εξόδων διαβιώσεως. Εναπόκειται φυσικά στο εθνικό δικαστήριο να προσδιορίσει το μέρος της χρηματοδοτήσεως των σπουδών το οποίο αφορά τα έξοδα εγγραφής και τα λοιπά έξοδα που απαιτούνται για την πρόσβαση στην εκπαίδευση.

35 — ΕΕ L 180, σ. 30. Η οδηγία αυτή — το νόμιμο έρεισμα της οποίας αποτελεί το αντικείμενο εκκρεμούς υποθέσεως ενώπιον του Δικαστηρίου (υπόθεση C-295, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου) — πρέπει να έχει μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο το αργότερο έως τις 30 Ιουνίου 1992. Στα κράτη μέλη επιβάλλεται υποχρέωση παροχής του δικαιώματος διαμονής εφόσον ο σπουδαστής υπήκοος άλλου κράτους μέλους δεν έχει ήδη βάσει άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου το δικαίωμα αυτό, το οποίο καλύπτει εξάλλου και τα μέλη της οικογενείας του σπουδαστή (άρθρο 1).

36 — Προεκτείνοντας την άποψη αυτή, η οδηγία — βλέπε την έκτη αιτιολογική σκέψη — δεν επιβάλλει στο κράτος μέλος υποδοχής την υποχρέωση παροχής υποτροφιών διαβιώσεως στους σπουδαστές που έχουν δικαίωμα διαμονής (άρθρο 3).

37 — Με την προαναφερθείσα απόφαση Echternach και Moritz (υποσημείωση 34), το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το ολλανδικό σύστημα χρηματοδοτήσεως των σπουδών έχει ως σκοπό να καλύψει διαφόρων ειδών έξοδα, όχι μόνο τα έξοδα για την εγγραφή και τα δίδακτρα αλλά και τα έξοδα διαβιώσεως και άλλα έξοδα που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των σπουδών (σκέψη 32).

Συμπέρασμα

22. Προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα ως εξής:

« 1) Η φύση της σχέσεως εργασίας στις λεγόμενες " συμβάσεις on call " δεν εμποδίζει την αναγνώριση της ιδιότητας του εργαζομένου στους εργαζόμενους " on call ".

2) Ο υπήκοος κράτους μέλους απολαύει, υπό την ιδιότητα του διακινουμένου εργαζομένου σε άλλο κράτος μέλος, των πλεονεκτημάτων που προβλέπονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68, μόνο όταν η εργασία που παρέχει υπό την εποπτεία εργοδότη έναντι αμοιβής δεν είναι τόσο περιορισμένη ώστε να μην του εμπιτρέπει να εξοικειωθεί με το αντικείμενο της εργασίας και/ή δεν έχει καμία οικονομική αξία για τον εργοδότη. Το γεγονός ότι το πρόσωπο που ασκεί δραστηριότητα στο πλαίσιο συμβάσεως " on call " είναι υποχρεωμένο να βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη επί ορισμένο χρονικό διάστημα αποτελεί πρόσθετο στοιχείο υπέρ της αναγνωρίσεως της ιδιότητας του εργαζομένου.

3) και 4) Ο διακινούμενος εργαζόμενος διατηρεί την ιδιότητα του εργαζομένου, από πλευράς των πλεονεκτημάτων που προβλέπονται από το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68, όταν διακόπτει την εργασία του για να αρχίσει σπουδές οι οποίες θα του επιτρέψουν να βελτιώσει τη θέση του στον τομέα δραστηριότητας στον οποίο απασχολήθηκε για τελευταία φορά εντός του κράτους μέλους υποδοχής ή όταν αναγκάζεται, λόγω της υπάρχουσας ή της προβλέψιμης εξελίξεως στον εν λόγω τομέα δραστηριότητας, να στραφεί προς τομέα δραστηριότητας διαφορετικό από αυτόν στον οποίο εργαζόταν προκειμένου να εξασφαλίσει τη δυνατότητα ανευρέσεως θέσεως εργασίας.

5) Το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ απαγορεύει να επιβάλλεται στον υπήκοο άλλου κράτους μέλους που έρχεται να παρακολουθήσει σπουδές στο κράτος μέλος υποδοχής η υποχρέωση κατοχής αδείας διαμονής προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να υπαχθεί σε σύστημα χρηματοδοτήσεως των εξόδων σπουδών στο οποίο υπάγονται οι σπουδαστές υπήκοοι του κράτους μέλους υποδοχής, εφόσον το σύστημα αυτό αποβλέπει στην κάλυψη των εξόδων εγγραφής και φοιτήσεως.

6) Ο υπήκοος κράτους μέλους ο οποίος έχει γίνει δεκτός και έχει εγγραφεί για να παρακολουθήσει μαθήματα κύκλου επαγγελματικής εκπαιδεύσεως σε άλλο

κράτος μέλος έχει, δυνάμει του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ, δικαίωμα διαμονής και δικαίωμα χορηγήσεως αδείας διαμονής με την οποία βεβαιώνεται το εν λόγω δικαίωμα διαμονής, και τούτο ως συνέπεια του δικαιώματος της άνευ διακρίσεων προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση το οποίο του αναγνωρίζεται. Αυτό το δικαίωμα διαμονής (και η συναφής άδεια διαμονής) μπορεί, υπό την επιφύλαξη της ενδεχόμενης εφαρμογής άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, να αναγνωρίζεται υπό ορισμένες περιοριστικές προϋποθέσεις, ήτοι να χορηγείται μόνο για την εν λόγω εκπαίδευση και για τη διάρκεια των μαθημάτων και, όσον αφορά την κάλυψη των εξόδων διαβιώσεως, να χορηγείται μόνο υπό ορισμένες συναφείς προϋποθέσεις.

7) Όταν ένα σύστημα χρηματοδοτήσεως των σπουδών δεν διακρίνει μεταξύ της ενισχύσεως που χορηγείται προς κάλυψη των εξόδων που απαιτούνται για την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση (ως προς τα οποία υφίσταται δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως) και της ενισχύσεως που χορηγείται προς κάλυψη άλλων εξόδων (ως προς τα οποία δεν ισχύει το ανωτέρω δικαίωμα), εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να προσδιορίσει το μέρος της χρηματοδοτήσεως που αφορά την πρώτη ως άνω ενίσχυση, ανεξαρτήτως του τρόπου υπολογισμού ή των όρων υπό τους οποίους χορηγείται η ενίσχυση. »